

КУЛТУРНА КОМУНИКАЦИЯ И НАЦИОНАЛНА КОНСОЛИДАЦИЯ

Мюмюн Тахиров

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме. Тезата на настоящата статия е, че културната комуникация представлява решаващ фактор за формирането и консолидацията на нацията. Социумът и комуникацията възникват едновременно; двата феномена не могат да съществуват един без друг.

Всяка система за културни комуникации предпоставя появата на нови нации, тъй като прави възможно идентифицирането на индивида с групата/общността въз основа на общо минало, територия, символи, език, политически и правни институции. Липсата на подобна система и наличието на т.нар. „етнически синдром“ пречи на културното развитие на цели общества, тъй като индивидите и общностите не получават необходимата за тях и дейността им информация, която възпрепятства комуникацията, впоследствие и националната консолидация.

Накрая авторът предлага собствена дефиниция на понятието „нация“.

Keywords: culture; communication; nation; community; consolidation

От XVIII и началото на XIX век понятието „нация“ е постоянна тема на семантични сблъсъци. Има огромна литература по този въпрос и всяка година се появяват нови изследвания, в които се търси отговор на въпроса дали е възможно да се даде цялостна и завършена научна дефиниция на това понятие¹⁾. То има различно значение през вековете в сравнение с днешното и нееднакви дефиниции в различните времена²⁾. Имайки предвид това, целта на настоящата статия е да се търси отговор на въпроса до каква степен културната комуникация представлява решаващ фактор за консолидацията на нацията. Комуникацията и човекът са връстници и именно революциите в комуникациите са превърнали човека в *zoon politikon*, т.е. човекът е започнал да придава смисъл на битието си и да излиза от „естественото си състояние“ (Т. Хобс), общувайки със себеподобните си. Както подчертава и Н. Палашев, като „обществен феномен, комуникацията е възникнала едновременно с възникването на феномена социум. От момента на възникването си те са започнали да си влияят и привнасят смисъл, като това тяхно взаимно-

действие води до създаването на реалности в контекста на цивилизационното развитие“ (Palashev, 2014: 12).

Нациите възникват в зората на модерните времена (през епохата на революциите от XVIII в.); те са рожби на прехода от традиционното към индустриалното общество и се конституират като уникални социокултурни обединения за съвместен живот на хората. От времето на Великата френска буржоазна революция (1789) нацията се разбира като суверенно обединение на хора, които имат право на политическо представителство. В Енциклопедията или Тълковен речник на науката, изкуството и занаятите (1751 – 1780) се дава следното определение: „Нация – това е населението на една държава“. Тя не се явява изведнъж във времето, а в продължение на непрекъснат еволюционен процес. Но още с появата си тя формира колективната идентичност на дадената човешка общност.

По отношение на възникването и развитието на нацията от XIX век насам в европейския дебат се очертават две различни концепции: *гражданска нация* и *етническа нация*. Привържениците на идеята за гражданска нация имат предвид политическата семантика, основаваща се на съществуващата държава, на *етатичната легитимност на индивида*. Етническата нация се основава на т.нар. „естествени преддържавни категории, като език, произход и култура“, поради което някои автори я определят като племенно-родствена констелация.

Значително усъвършенстване на понятието „нация“ прави Орлин Загогов, определяйки я като исторически създадена се устойчива, саморазвиваща се социокултурна общност, възникваща и функционираща върху територия, превърната в общо държавно, икономическо, социално и духовно пространство чрез съвкупност от материални и духовни ценности, които са израз на специфична колективна идентичност независимо от етническите, религиозни, расови и т.н. различия на техните създатели. Той утвърждава и отстоява социокултурната (гражданската) концепция за нацията, която се основава на обща ценностна система и доброволна съзнателна и заинтересована от мнозинството интеграция. Нациите от този тип се изграждат върху общността на социокултурното самоопределение на своите членове (Zagov, 2004: 55 – 57).

Очевидно е, че разликата между социокултурната (гражданската, политическата) концепция и етнокултурната концепция за нацията е съществена. Според етнокултурната концепция (етнонация) нацията е общност на хора с еднаква родствена (кръвнородствена) принадлежност – като факт това противоречи на научната истина, етнически чиста нация няма никъде в света. Напротив, налице са стотици нации, които обединяват хора от различни раси и етноси с огромни езикови, религиозни, етнографски и пр. различия. Като политическа практика, етнокултурната концепция предизвиква остри противоречия и намалява шансовете за интеграция в една обща национална идентичност.

В Европа широко разпространение има моделът, основаващ се на идеята за гражданска (политическа, държавна) нация, в съответствие с който нацията се разглежда като състояща се от всички граждани на държавата независимо от различията помежду им. Разбирането за нация като гражданска нация се е утвърдило в повече от половината от страните членки на Съвета на Европа.

Всички дефиниции за нация я поставят в „пряка или непряка връзка с държавата“, като влагат различен смисъл. Образуването на държава и нация са различни процеси, които в Европа често се преплитат. Създаването на държавата води до „организиране на политически център, от който изхожда претенция за държавен авторитет и суверенитет в определена територия“. За разлика от това градежът на нацията „е свързан с прокарване на културни граници“. Политическото изграждане на държавата „подпомага очертаването на вътрешни и външни културни граници“ (Altermat, 2003). Нацията не може да съществува без национална държава; именно „държавата отличава всички нации като политически единства от другите форми на общности и етноси“ (Shnaper, 2000: 30). Необходимо условие за съществуването на нацията е „гражданите да споделят идеята, че съществува политическа област, независимо от частните интереси, и че трябва да съблюдают правилата на нейното функциониране“ (Shnaper, 2000: 38).

Възникването на нацията обаче не би могло просто да се отъждестви с образуването на държавата. Възможно е да се конституират „национална символика и митология, национална интелигенция, национална политическа класа и дори съзнание за национално единство като политическа идеология, преди да се е появила националната държава“ (Katsarski, 1995: 28), която се оказва по този начин последна фаза на процеса на формиране на феномена нация.

Тук е мястото да се подчертае, че когато френските просветители са мислели в перспектива за едно държавно устройство, различно от монархията, което в частност да обединява различни етноси или различни култури, те са стигнали до разбирането за нация като общество на граждани, обединени от идеята за обща държавност.

При отсъствието на такава държавност водещ е стремежът към *държавна независимост и национално обособяване*. Когато това вече е постигнато, онава, което обединява нацията, е идеята за *държавния просперитет, за съхранението и развитието на държавата*. Това разбиране за нация е залегнало в основата на държавното строителство на повечето държави в света (Ivanov, 1997).

В своята лекция „Какво е нация?“, изнесена на 11 март 1882 г. в Сорбоната, френският писател и философ Ернст Ренан вижда съществена черта на нацията във волята на нейните граждани да живеят заедно. Тук отделният индивид и общността, като цяло, са активни институции на непрекъснатия процес на формиране и развитие на нацията. Ренан нарича този процес *всекидневен пле-*

бисцит. За него нацията е съвкупност от хора, обединени от волята за общ суверенитет, от волята да се самоуправляват в този именно, а не в друг състав. Има се предвид случаят, в който не всеки гражданин на дадена държава „автоматично“ принадлежи към съответната нация. При това схващане принадлежността към нацията е *въпрос на самоопределение* на всеки индивид (идентифициране с нея), не е формален признак. От гледна точка на това разбиране може да се говори за *национална идентичност, без да се отъждествява тя с доминиращото в нея етническо ядро*.

Известно е, че по времето на османското господство на основата на българския етнос се заражда и формира българско национално самосъзнание, изразяващо се в желанието към самостоятелна и независима българска държава. Не е нужно специално да се подчертае, че етническият и религиозният фактор са изиграли определяща роля за процеса на формирането на българската нация.

След възстановяването на българската държава в границите ѝ остават да живеят като нейни граждани наред с българите и представители на други етноси – турци, цигани, евреи, арменци, гърци, власи, ... – онези, за които Левски пише в писмото си до чорбаджи Ганчо Мильов: „каквито и да са, за всички еднакво ще е“.

Актуалният въпрос е дали тези малцинства принадлежат към българската нация, запазвайки своите етнически, религиозни и езикови характеристики? Отговорът е да, ако се приеме, че „нация“ е политическо понятие, че нацията е общество на граждани, обединени от волята да съхраняват и развиват своята държава (Ivanov, 1997). В редица свои разработки О. Загоров поставя въпроса за т.нар. *етнически синдром* в българската национална идея. Това е термин, който се наложи скоро и доста бързо. В основата на „етнически синдром“ стои болезнената чувствителност спрямо етническите различия на членовете на една нация. Авторът подчертава, че във всекидневното съзнание на преобладаващата част от нацията разбирането за фаталистичната предопределеност на националната принадлежност от „произхода“, „кръвта“, „вярата“, „езика“ и пр. остава да доминира и до днес. Хората в нашата страна, носители на този синдром, страдат от неправомерното абсолютизиране на т.нар. от тях „българска кръв“, „български родови корени“ и др. Те не признават правото на принадлежност към българската нация на граждани, които нямат „доказан родов корен“ или ако не „тече по жилите им българска кръв“. Авторът предупреждава, като пише, че предопределеността на националната принадлежност от „произход“ не само принизява това чувство до равнището на племенната и кръвнородствената връзка, но и ражда отблъскващо високомерие и агресивност на националното самочувствие. Тук „родовата памет“, „паметта на кръвта“ се въздигат до главни критерии за национална принадлежност (Zagorov, 2004: 40). По

този начин културологичната природа на нацията, като духовна общност, като съвкупност от общности, обединени от волята за съвместен живот, се пренебрегва.

В този контекст бих искал да добавя, че разглеждайки романа „Пражкото гробище“ на Умберто Еко, Марсел Падовани пише: „Светът – казва той (т.е. тезата на У. Еко според него), – се нуждае от врагове. И тези врагове са винаги различните, другите, без значение дали са катарите или албигойците, премазани от историята, или пък евреите, съумели все пак да оцелеят навсякъде. И днес те са се превърнали в напълно „различните“ (Padovani, 2011).

Във връзка с дебата за същия роман Лучета Скарафия пише: „Реконструкцията на злото без неговото осъждане, без положителни герои, с които да се идентифицираме, води до аморално воайорство, в което лесно може да се затъне. А в края на краищата, целта на книгата се свежда до политически коректното твърдение: смисълът на идентичността винаги се гради върху омразата, върху омразата към този, който не е част от нас. Има потребност от култивирането на омраза като гражданска страст. Врагът е любимец на народите. Винаги е необходимо някой да бъде мразен, за да се чувстваме оправдани в собствената си нищета. Омразата е истинската първична страст. А любовта е аномалия“ (Skarafia, 2011). Няма да влизам в излишна полемика дали цитираните автори са прави, или не, а и темата на настоящата статия е друга. Но все пак трябва да се подчертае, че процесите и явленията в живота се оценяват различно и противоречиво. И за да бъдат конструктивни дебатите, трябва да се дава място на широк спектър от гледни точки.

В книгата си „Нация. Могъщество мифа“ Алексей Милер пише, че немско-американският политолог Карл Дойч е изучавал процеса на формиране на нациите, съсредоточавайки се главно върху механизмите на културната комуникация и възможностите за възпроизводство на някои форми на такава комуникация в различните поколения на населението в определена територия. В книгата си „Национализъм и социална комуникация“ К. Дойч описва възникването в резултат на индустриалната революция и масовата мобилизация на качествено нови, „по-плътни“ системи за комуникация. Според него началото на този процес е еманципацията на местните езици от латинския в периода на Реформацията, развитието на книгопечатането, вестниците, след това на началното образование, урбанизацията, индустриалната революция, масовата армия и участието на масите в политическия живот. По-късно всички тези процеси са се усилили благодарение на техническия прогрес – разпространението на телеграфа, радиото, телевизията и т.н. Именно такава нова система на социалните и културните комуникации е обусловила възникването на нови съобщности (нации), доколкото е направила възможна идентификацията на индивида със социалната група на базата на общото минало, символите, езика и политическите институти (Miller, 2006: 139 – 140).

За ролята на обществената комуникация за сплотяване на обществата пише и Николай Палашев. Търсенията по посока на обяснението „на същността на човека и на света, в който живее, и как да се направи така, че да се търпят колкото се може по-малко загуби, винаги са били свързани с въпроса за обществената комуникация. В реалния живот комуникацията в повечето случаи е поставяна под знака на идеологическото мислене или в най-добрия смисъл под влиянието на мисленето, ограничено в рамките на личния или корпоративен интерес. Това, разбира се, води до схоластика не само по отношение на третирането на самата информация, но и до опорочаване на комуникационния процес. За да се допускат колкото се може по-малко деструкции при общественото развитие, отношението към комуникацията трябва да е като към метод за създаване на среда и съответстващи условия, при които градивните идеи да намират устойчива основа за осъществяване на обединение в името на сигурността, свободата, просперитетата на държавата (Palashev, 1999).

Карл Дойч определя нацията като „група от хора, свързани със сходни навици и средства за комуникация“. Тази обединяваща ги връзка „е по-ефективна и обхваща по-широк кръг предмети, отколкото при общуването с чужденците“. Той показва ключовата роля на новите средства на социална комуникация в създаването и постоянното възпроизвеждане на този „поплътен“, наситен контекст, който прави човека откън способен да улавя всички нюанси и значения, заключени в текста даже на роден за него език. К. Дойч пише и за това, че една от функциите на такава постоянно поддържана плътна система на социалните комуникации се състои в осъществяването на „по-ефективен контрол над поведението на членовете“ на тази група, която е обхваната от нея.

В резултат на това той предлага функционално определение на нацията като „хоризонтална съобщност, чиито членове са свързани един с друг с идеята за принадлежност към една нация, възникваща благодарение на взаимно допълващи се и ефективни канали за културна комуникация“. Важна предпоставка за създаването на такава хоризонтална връзка е „събарянето на предишните статусни бариери, които разделяли привилегированите слоеве и поданиците в традиционните общества“. Средствата за комуникация в обществото, отбелязва К. Дойч, се състоят от стандартизирана система от символи, като например език и произволен брой спомагателни системи от знаци (от азбуката, писане, броене, рисуване и т.н.). Те също така включват информация, навици, склонности и асоциативни връзки в общността, средства за съхранение на информация, като например библиотеки, паметници, знаци и др. Някои от тези средства частно или публично се занимават с преработка, актуализиране и тълкуване на информацията. Всички тези елементи заедно съставляват това, което антрополозите наричат „култура“. Ако те имат достатъчна степен на взаимно допълване, може да се твърди, че има

една общност с необходимите качества за културната интеграция. Членовете на тези общности съществуват в единно информационно пространство, в рамките на една обща културна парадигма. Става дума не за един универсално определящ фактор, а за наличие на съвкупност от фактори с достатъчно комуникативни възможности. Именно наличието на такова общо комуникативно пространство води към вътрешно единство на общността. Хората могат да принадлежат към „ненационални“ общности: класи, професионални групи, кланове и др., и именно в рамките на тези общности те се обединяват, допълвайки се взаимно. Става дума за три предпоставки за вътрешното единство на нацията. Първата е интегриране на комуникационните умения, втората се състои от социалните и икономическите интереси, умения и способности и третата – национален консенсус, основан на траен обществен договор. Най-голям шанс имат тези общности с вътрешна комуникация и солидарност (Deutsch, 2018).

В този смисъл, интеграцията на етнокултурните общности в националната култура придобива още по-трайно значение. Като обществен и духовно-идеологически процес, интеграцията води до изравняване на шансовете за всички граждани във всички области на живота, издигане на тяхната активност в утвърждаване на демократичните процеси чрез участието им в стопанския, културния и политическия живот. Процесът на интеграцията би трябвало да бъде насочен към усъвършенстване на социално-икономическото и културното единство на нацията в условията на гражданското общество. Интеграцията е и разширяване и задълбочаване на личните, икономическите, социалните и културните връзки между гражданите на една държава независимо от техните етнически, езикови и религиозни различия. Това би спомогнало за утвърждаване на националната консолидация, както и за отстраняването на взаимното недоверие, етническият егоизъм, наслоените стереотипи и предразсъдъци в бързо променящата се социална, икономическа и културна среда. Именно това налага търсенето на комуникационни подходи и начини за постигане на ефективност и сигурност за намиране на допирни точки при съвместяването на ценностите и интересите на обществото и в известен смисъл – за консолидация на нацията.

В този контекст, нацията може да се разбира като историческа общност, свързана с общ културен код; като въображаема общност, сплотена чрез повече или по-малко устойчива общност; нацията може се разглежда като дискурсивна формация; като основна ценност, мит, символ, ресурс за легитимиране, като държава и нейните граждани и пр. Веднъж възникнала обаче, тя постоянно се трансформира, преминавайки в нови качествени състояния.

Вместо заключение бих искал да предложа собствена дефиниция за нацията, съгласно която *нацията представлява общност от гражданите на една държава независимо от техния етнически произход и вероизповедание,*

култура, език, обичаи, обединени от волята за съвместен живот и взаимна сигурност в държавна, икономическа, социална и духовна територия, споделяйки обща национална кауза с всичките ѝ елементи, наличие на многостранни комуникативни възможности, които водят до национална консолидация като културен код на обща духовна идентичност.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Достатъчно е да се посочат: Гелнер, Ъ. (1999). Нации и национализъм. София; Ериксън, Е. (1996). Идентичност. Младост и криза. София; Смит, А. (2000). Национална идентичност. София: Кралица Маб; Загоров, О. Национална идентичност и европейска интеграция. София; Загоров, О. (2009). България в Европа на нациите. София; Кацарски, Ив. (1995). Феноменът нация. В: Идентичности. София; Шнапер, Д. (2001). Общността на гражданите върху модерната идея за нация. София; Тахиров, М. (2007). Идентичност и толерантност. Философски и практически въпроси на културната интеграция. София; Тахиров, М. (2012). Към интегрираща идентичност. София; Фотев, Г. (1994). „Другият етнос“. София; Национализъм и формиране нации. Теории – модели – концепции (под ред. А. Миллера). М.: Издателство Института славяноведения и балканистики РАН, 1994; Нация и национализъм (под ред. А. Миллера). М.: ИНИОН РАН, 1999; Нации и национализъм. М.: Праксис, 2002; Renan, E. Qu'est ce qu'une nation? P. 1882; Anderson, B. (1983). Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Revised edition. London; NY: Verso; Hobsbaum, E. (1991). Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality. Cambridge, UK: Cambridge University Press; Deutsch, K.W. (1996). Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationalism, Cambridge, MA: MIT Press; Krejci, T. & Velimsky, V. (1981). "Ethnic and political nations in Europe". New York ; A. Eide, "Possible ways and means of facilitating the peaceful and constructive solution of problems involving minorities", UN documents: E/CN.4/Sub.2/1992/37, E/CN.4/Sub.2/1993/ 34; A. Eide, "Ethno-nationalism and minorities protection: the need for institutional reforms" in "The reform of international institutions for the protection of human rights", Bruylant, Bruxelles, 1999 и др.
2. В контекста на средновековна Европа *natio* означавало раждане или произход. *Natio* в латинския език действително все още означавало род, раждане, носилка. В Древния Рим с понятието *natio* се обозначавали различни групи чужденци, живеещи в империята и които нямали статут на граждани, т.е. принадлежността към нацията означавала нисък статус. Произходът на нацията може да се разбира и географски, както в случая, когато от XIII век насам *nationes* се наричат студентските организации в университетите, създадени според принципа на земляческите общности. По-късно участниците в църковните съвети също били разделени

на нации – в зависимост от земите, откъдето идват. С понятието нация били означени групи в рамките на голям колектив, които се отличавали от останалата част по своя диалект. По този начин понятието за нация се изпълнило с допълнителни смисли: землячеството като общност или общност с общ език, било актуализирано в условията на чужда среда. До XVIII век най-честата интерпретация на нацията е била следната: индивидът принадлежи към едно или друго семейство, а чрез него – към едно или друго съсловие. Човек по рождение може да бъде свободен или несвободен, малко или много знатен и пр.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Altermat, U. (2003). *Natsionalna identichnost, grazdanstvo, ezik*. Sofia [Алтермат, У. (2003). *Национална идентичност, гражданство, език*. София, Академично слово по повод удостояването му с титлата Доктор хонорис кауза на СУ „Св. Климент Охридски“].
- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised edition. London; NY: Verso.
- Deutsch, K. (1996). *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationalism*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Deutsch, K. Komunikativna teoria za natsiyata. [Дойч, К. Комуникативна теория за нацията: ><http://drugi.dokumentite.com/art/komunikativna-teoriq-za-naciqta-na-karl-doich/88434><. Редактор: Снежина Стоянова].
- Ivanov, M. (1997). Politicheska natsia ili etnonatisa. In: *Pravata na choveka, br. 21*. Izdanie na “Bulgarski tsentur po pravata na choveka“. Sofia [Иванов, М. (1997). Политическа нация или етнонация. В: *Правата на човека, бр. 21*. Издание на „Български център по правата на човека“. София].
- Zagorov, O. (2004). *Natsionalna identichnost i evropeyska integratsia*. Sofia [Загоров, О. (2004). *Национална идентичност и европейска интеграция*. София].
- Katsarski, I. (1995). Fenomenut natia. In: *Identichnosti*. Sofia: Izd. na MTSPMKV. [Кацарски, Ив. (1995) Феноменът нация. В: *Идентичности*. София: Изд. на МЦПМКВ].
- Maltsinstvata v Bulgaria. (2003). Sofia: Izd. na NSEDV. [Малцинствата в България. (2003). София: Изд. на НСЕДВ].
- Miller, A. (2016). *Natia. Mogushtestvo mifa*. Izd. na Evropeyski universitet v Sankt-Peterburge. [Миллер, А. (2016). *Нация. Могущество мифа*. Издание на Европейски университет в Санкт-Петербург].
- Padovani, M. (2011). Nevolen antisemitizum. [Падовани, М. (2011). Неволен антисемитизъм //<http://www.kultura.bg/article/view/17911> / accessed at 21 January 2011/.}

- Palashev, N. (2014). *Osnovi na obshestvenata komunikatsia*. Sofia: "O pismeneh- Za bukвите. [Палашев, Н. (2014). *Основи на обществена-та комуникация*. София: „О писменехъ – За буквите“].
- Renan, E. Qu'est ce qu'une nation ? P., 1882. V: *Liberalen pregled*/ 18.12.2012. [Ренан, Е. Какво е нация? П. 1882. В: *Либерален преглед* / 18.12.2012 г.].
- Skarafia, L. (2011). Voayorut na Zloto. [Скарафия, Л. (2011). Воайорът на Злото // <http://www.kultura.bg/bg/article/view/17911> / accessed at 21 January 2011/.].
- Smit, A. (2000). *Natsionalna identichnost*. Sofia: Kralitsa Mab. [Смит, А. (2000). *Национална идентичност*. София: Кралица Маб].
- Hofstede, H. (2001). *Kulturi i organizatsii. Softuer na uma*. Sofia: "Klasika i stil" OOD. S. [Хофстеде, Х. (2001). *Култури и организации. Софтуер на ума*. София: „Класика и стил“].
- Shnaper, D. (2001). *Obshnostta na gragdanite vurhu modernata ideya za patiata*. Sofia: EON-2000 [Шнапер, Д. (2001). *Общността на гражданите върху модерната идея за нация*. София: ЕОН-2000].

CULTURAL COMMUNICATION AND NATIONAL CONSOLIDATION

Abstract. The thesis of this article is that cultural communication is a decisive factor in the formation and consolidation of a nation. Society and communication occur simultaneously; both phenomena can not exist without each other.

Each cultural communication system implies the emergence of new nations as it makes it possible to identify the individual with the group/community based on common past, territory, symbols, language and political and legal institutions. The lack of such a system and the existence of the so-called "ethnic syndrome" hinders the cultural development of entire societies, as individuals and communities do not receive the information they need for themselves and for their activity. This prevents communication, and, consequently, national consolidation.

Finally, an own definition of the concept of "nation" is proposed.

✉ **Prof. Dr. Myumyun Tahirov**

University of Library Studies and Information Tehnologies
1784 Sofia, Bulgaria

E-mail: dr.mumun.tahir@gmail.com